

ZO ŽIVOTA V MESTE POČAS POĽSKÉHO ZÁLOHU

Spišská Nová Ves, podobne ako aj ostatné zálohované mestá, sa nachádzala v 15. – 18. storočí v zaujímavom postavení. Formálne patrila do Uhorského kráľovstva, ale noví poľskí zemepáni potvrdzovali mestu doterajšie privilégia a obdarúvali ho novými. Všetky privilégia mestu potvrdil poľský kráľ Žigmund II. August (1572) i poľský kráľ Štefan Báthory (1578 a 1581). Podobne tak urobili ich nasledovníci. Riešili tiež spory medzi mestami, úradníkmi, zemepánmi. Spišská Nová Ves z tohto postavenia ťažila, hlavne pokiaľ išlo o obchodné výsady a ich ochranu.

PRVÁ NEMOCNICA A LEKÁRI



Paracelsus - zakladateľ novovekej medicíny (Repro)

Počiatky zdravotníctva v meste sú úzko späté s existenciou špitála (nemocnice), ktorý v druhej polovici 14. storočia založil zvonolejár Konrád Gaal. O jeho založení svedčí nepriamo list poľského kráľa Jána Alberta (1492 – 1501) z 21. februára 1497, v ktorom prikázal poľskému starostovi zálohovaných miest Petrovi Kmithovi, aby z daní mesta vyplatil

4 zlaté florény kňazovi špitálskej kaplnky v Spišskej Novej Vsi a 1 zlatý florén špitálu (nemocnici). List koncipoval na základe niekdajšieho nariadenia uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského. To dokazuje, že špitál vznikol v meste už skôr a mesto obhospodarovalo jeho pozemky a majetky. Špitál udržiaval stály styk s kláštorom kartuziánov na Skale útočišťa. Cirkev sa počas tohto obdobia venovala hlavne charitatívnej činnosti a zakladala pri mníšskych rádoch na Spiši nemocnice tzv. xenodochiá. Aj kartuziánsky rád mal takúto nemocnicu, kde boli posielaní ťažšie chorí z mesta. Liečenie boli bezplatné. Z 15. storočia je známy prameň sv. Magdalény z neďalekých Danišoviec, ktorý slúžil ako liečivý prostriedok pri očných chorobách.

Prvými akademicky vzdelanými lekármi na Spiši boli spišskí prepošti sídliači na Spišskej kapitule. Napr. Johann Stock, pôvodom zo Sliezska, bol súčasne dvorným lekárom a radcom kráľa Žigmunda Luxemburského (1387 – 1437) a Albrechta (Alberta) Habsburského (1437 – 1439). Liečenie sa konalo podľa pravidiel a pokynov lekárskej školy v Salerne. Podstatou medicíny bolo učenie Hippokrata a Galena. Veľkú úlohu zohrávali náboženské úkony.

Vedomosti obyvateľov, ale aj odborníkov v oblasti zdravotníctva boli v 15. storočí slabé a nízka životná úroveň bola živnou pôdou pre množstvo epidémií, hlavne moru, ktorý sa rozšíril na Spiši aj v rokoch 1419, 1495 a 1509. Úmrtnosť obyvateľov počas takýchto morových rokov bola veľká. Známe sú údaje z roku 1545, kedy v Spišskej Novej Vsi zomrelo na následky moru vyše 600 ľudí. Pritom rok predtým kobyľky zničili celú úrodu na Spiši. Masovo umierali na mor ľudia aj v rokoch 1599 a 1600. Podľa dostupných prameňov v roku 1622 v meste zomrelo vyše 2 000 ľudí.

Katolícky kňaz novoveskej špitálskej kaplnky Ján Gerardi v spise Incipit tractatus de redimine pestilencie (1473) podáva ako prvý v meste svoje rady proti moru a iným nákazlivým chorobám. Špitál fungoval vďaka peňažným darom domácich, ale aj cudzích dobrodincov. Plynuli sem príležitostné dary, napr. peniaze, múka a jedlo v čase volieb nového richtára, svadieb, slávnostných cechových obradov a pod. V novoveskom špitáli sa liečili aj cudzí obchodníci, cechovní tovariši na vandrovke a cestujúci, ak náhodou v meste ochoreli. Neskôr sa stal viac starobincom a chudobincom. Nedostatok akademicky vzdelaných lekárov nahradzovali apatekári a ránhojiči (chirurgovia). Apatekári napríklad boli obchodníci so zmiešaným tovarom, ktorí popri inom tovare predávali aj liečivé bylinky, liečivú vodu a mastičky. V neďalekej Levoči vznikol cech ránhojičov. Keď sa ránhojičský tovariš chcel stať majstrom, musel skladať skúšku pred dvoma najstaršími majstrami. Skúška mala teoretickú a praktickú časť. Kandidát najprv dostal 19 otázok o organizme ľudského tela, o liečení, úrazoch, o zložení liečivých masť a náplastí a tiež ich príprave. V praktickej časti musel pripraviť nejakú liečivú



Detail z titulného listu prvej časti Veľkej knihy ránhojičstva Paracelsa z r. 1536 (Repro)

LEKÁR – AUTOR PRÍRODOVEDNO-MINERALOGICKEJ ZBIERKY PRE RUSKÉHO CÁRA

JOHANN (Ján) MALETER / MILLETER sa narodil 15. augusta 1691 v Spišskej Novej Vsi v rodine zemana Juraja Maletera a Zuzany, rod. Langovej. Nižšie a čiastočne stredné vzdelanie nadobudol doma. Niekoľko rokov si dopĺňal vedomosti na gymnáziu v Gdaňsku. Pobudol na štúdiách v Jene a Leidene, kde okrem filozofie, chémie a fyziky venoval sa so záujmom medicíne. Zvlášť ho zaujímala anatómia. Vďaka dôkladným prírodovedným vedomostiam bol poverený univerzitou, aby zorganizoval prírodovedný kabinet. V Leidene sa zoznámil s ruským cárom Petrom Veľkým a prijal jeho pozvanie na zriadenie prírodovednej a mineralogickej zbierky v jeho sídle. 18. júna 1717 sa zo svojho krátkeho a úspešného pobytu v Rusku vrátil a bol mu udelený titul doktora medicíny. V roku 1717 vyšla v Leidene jeho odborná práca „Dissertatio inauguralis medica de morbo cōsmōr Hungaricis endemio“. Neskôr bola publikovaná v Disputationes Hallerianae ad morborum historiam. Vo svojej práci sa odvolával aj na výskumy čemeru (ľudové označenie subjektívnych ťažkostí pri hltavom jedení) trenčianskeho rodáka Štefana Pavla Báčmedeia, ktorý študoval s ním v Jene. Po obdržaní diplomu sa roku 1718 vrátil na Slovensko a usadil sa ako lekár v Spišskej Novej Vsi. Chýr o jeho lekárskejších schopnostiach sa skoro rozšíril po celom Spiši a poľský starosta Teodor Konštantín Lubomirski ho menuje svojim osobným lekárom. Stal sa zároveň mestským lekárom v Levoči a v roku 1723 Land Physicusom zálohovaných spišských miest. Pomáhal tiež Matejovi Belovi pri topografických prácach. Spolupracoval s ním na monografii Spišskej stolice. Z nariadenia komisie Uhorskej miestodržiteľskej rady vydal v roku 1739 v Levoči po nemeckyspis o prevencii a liečení moru pod názvom „Höchstnötige Erinnerung, wie sowohl die Bewahrung, als die Cur selbst, bei sorgender Contagions - Zeit anzustellen sei“. Zomrel 7. marca 1755 pravdepodobne v Spišskej Novej Vsi.



Púšťanie žilou (Repro)

masť. Keď zložil skúšku úspešne, dostal diplom. Opravňoval ho vykonávať ránhojičskú prax, ktorá sa nariadeniami upravila až v 17. storočí. V čase jar-mokov prichádzali do mesta vandrovní ránhojiči. Trúbením a bubnovaním zvolávali pod svoj šiator pacientov a ošetrovali ich: trhali im zuby, púšťali žilou, predávali masti na rany. Ránhojiči boli zároveň holičmi a taktiež strihali obyvateľov. Bohatí mešťania sa nechávali liečiť doma.

V Spišskej Novej Vsi sa v roku 1563 usadil Andreas Smoczki. Tento novoveský organista poľského pôvodu pôsobil vo farskom evanjelickom kostole v Spišskej Novej Vsi. Mal tajnú záľubu - alchýmiu. Jeho kniha receptov Vade mecum et ego tecum (rukopis sa nachádzal v Lyceálnej knižnici v Kežmarku) je dnes považovaná za jeden z najstarších rukopisov dokumentujúcich

činnosť alchymistov na Slovensku. Alchymickou terminológiou dokazuje, že liečebné prostriedky prevzal z kláštornej medicíny. Časť informácií získal od mnícha Martina Kasperboroviča z Červeného kláštora, ktorý odišiel zo Spiša do Brna. Okrem liečebných receptov sa v Smoczkeho rukopise nachádza aj starobylý recept, ktorí používali mnísi v kláštore za vlády kráľa Mateja Korvína (1458 - 1490). Dozvedáme sa, že intenzívne hľadali spôsob výroby „kameňa mudrcov“. Smoczki sa zmieňoval aj o smolníckych minerálnych vodách a ich účinkoch, ktoré zaujali slávneho nemeckého lekára Paracelsa počas jeho menej známej cesty z roku 1537 po východoslovenských banských mestách.

Najstarší záznam o diplomovanom lekárovi máme z roku 1600. Bol ním Samuel Spillenberger (1575 - 1655). Ako štipendista od roku 1590 študoval vo Wittenbergu. Štúdium medicíny ukončil v Bazileji. V roku 1605 sa stal stoličným lekárom v rodnej Levoči. Začal bol osobným lekárom palatína Juraja Thurzu. Prizvaný bol tiež ku konzíliu k ťažko chorému uhorskému kráľovi Matejovi II. (1608 - 1619). Je autorom mnohých spisov.

Poľskí starostovia vytvorili funkciu Land Physicusa pre 13 spišských miest. Jeho úlohou bolo vykonávať protiepidemické opatrenia, dozor nad lekárňami, chirurgmi, zakročovať proti zakázanému predaju liekov. Raz do roka musel oboznamovať pôrodné baby s anatómiou ľudského tela, mal povinnosť sám pitvať, prehliadať telá osôb zomrelých za podozrivých okolností, vykonávať veterinárne povinnosti a i.

ROZVOJ REMESIEL A VZNIK CECHOV

Spišská Nová Ves bola známa ako banícke mesto a centrum kovolejárstva. Patrila tiež k významnejším centráм remeselnej výroby a obchodu, ktoré boli zdrojom prosperity mešťanov. Remeselníci sa už v 15. storočí začali združovať do bratstiev (fraternitas, Bruderschaft). Z týchto bratstiev sa v 16. storočí vytvárali riadne cechy. Budovali sa podľa nemeckého vzoru. Počet cechov bol priamo úmerný vyspelosti remesla. Keď boli v meste traja majstri rovnakého remesla, mali právo založiť si cech a prijať artikuly - štatúty. Ak v meste chceli mať cech s väčším počtom členov, združili sa do jednej organizácie príslušníci viacerých remesiel. Inou možnosťou bolo spojenie majstrov tých istých remesiel z dvoch alebo viacerých miest do jedného cechu. Štatúty získavali priamo na kráľovskom dvore, vydávali ich magistráty alebo sa zvykli požičiavať aj od iných miest. Z 15. storočia sú zvyčajne písané v nemčine, od polovice 16. storočia sa objavujú aj latinské a v 17. storočí aj maďarské.

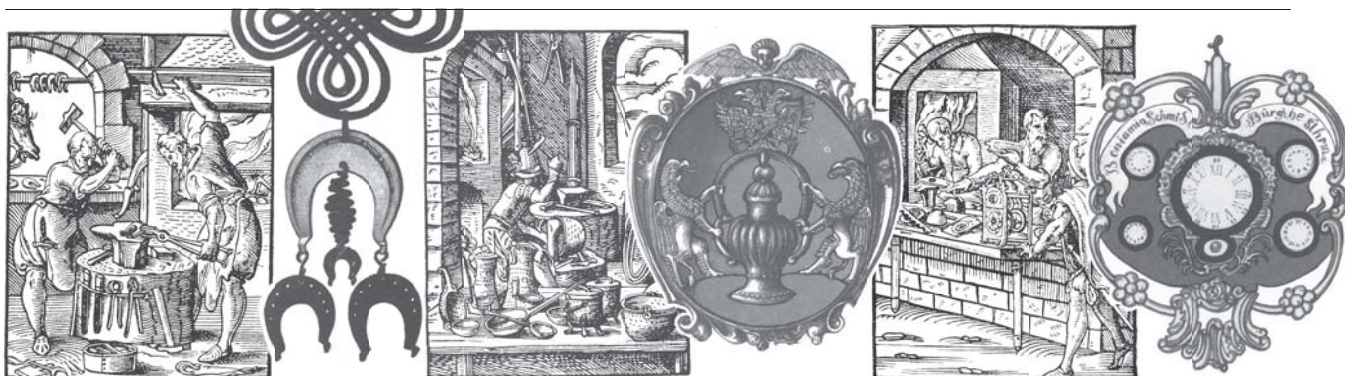
Podľa artikul stál na čele cechu cechmajster a jeho členovia boli rozdelení do troch stupňov: majster, tovariš, učeň. Cechmajster bol volený každý rok a do jeho sídla sa vždy slávnostne preniesla cechová truhlica „láda“, v ktorej uschovávali artikuly, pečatidlá, cechové knihy, zoznamy členov a ďalšie

písomnosti, spoločné peniaze, zvolávacie tabuľky a obradnú palicu „ferulu“ (mimochodom cechmajster ňou aj telesne trestal). Samotné zasadanie cechu malo symbolický úvod v otvorení cechovej truhlice, ktorá sa na záver obradne zatvorila. Pracovné stretnutia mali tiež svoje písané a nepísané pravidlá. Viedli sa v dome cechmajstra. Cechy mali svoje znaky, patrónov, svätcov a tiež cechovú zástavu. Boli to prísne organizované združenia. Stať sa majstrom nebolo jednoduché. Vo veku 13 - 14 rokov, niekedy aj skôr, nastupoval mladý adept remesla do učenia na dva týždne na skúšku a potom sa stal učňom. Majster ho živil a šatil. Počet učňov bol obmedzený. Musel ráno prvý vstávať, byť po celý deň všetkým po ruke, vrátane pani majstrovej pri domácich prácach, a keď ostatní už odpočívali, čakalo ho upratovanie. Za učňa mohol byť prijatý iba chlapec z „poctivej lože“, t. j., riadneho manželského pôvodu a nesmel patriť k „nečistým“ skupinám obyvateľstva, za akých boli považovaní kati, hrobári, šarhovia (odchytávači potulných psov), tuláci a podobne. Keď sa chlapec zdarne vyučil, obdržal výučný list a zapísali ho medzi tovarišov. Každý cech mal počas ceremónie prijímania učňa za tovariša nejaký zvyk. V tejto fáze pracovného života čakali na tovariša (mládenca, knechta) ďalšie významné skúšky. U majstra sa musel prispôbiť dosť prísne- mu režimu. Jeho pracovná doba trvala denne okrem nedele a cirkevných sviatkov od tretej ráno do desiatej večer, t. j., 17 hodín práce, pravda s polhodinovou prestávkou na raňajky a večeru a hodinovou na obed. K zmene postavenia tovariša prišlo až v 18. storočí z podnetu cisárovnej Márie Terézie, ktorá nariadila upraviť pracovný čas tovarišov jednotne od piatej ráno do ôsmej večer a taktiež zrušila dovtedajší povinný celibát. Tovariša na rozdiel od učňa nesmel nikto beztrestne udrieť a oficiálne mu patrilo oslovenie „pán“. Pracoval v dielni 2 - 4 roky a bol povinný ísť na vandrovkú (pracovať v iných dielnach v celej Európe). Po jej skončení musel doma u majstra absolvovať „majstrovský rok“ (Meisterjahr) a potom požiadal o prijatie medzi majstrov. Musel ešte dokázať svoju spôsobilosť vyhotovením majstrovského diela (Meisterstück). Po prijatí jeho práce, kandidát na majstra zaplatil vstupné a vystrojil slávnostnú hostinu (často mávala aj 20 chodov). Až potom ho cech obradne prijal za majstra pasovaním. Po zložení prísahy na artikuly ho zapísali do cechovej knihy a vydali mu majstrov-

skú listinu. Musel sa stať mešťanom, zriadiť si dielňu a do roka sa oženiť. Cech bol zárukou vykonávania kvality práce. Majster bol tak na trhu chránený pred fušérmi, nečlenmi cechov. Cechové remeslo mohla vykonávať a výrobky predávať na trhu aj vdova po majstrovi.

Najstarším cechom v Spišskej Novej Vsi vybaveným štatútom v roku 1482 bol cech kováčov. Obuvníci prevzali levočské cechové pravidlá v roku 1511. V roku 1539 bol založený najvýznamnejší miestny medikováčsky (kotlářsky) cech. Neskôr sa stal súčasťou východoslovenského cechu so sídlom v Košiciach s pôsobnosťou pre celé Uhorsko (1658). Krajčíři, ktorí patrili k jednému z piatich najrozšírenejších remesiel vôbec, dostali svoje cechové pravidlá v roku 1550. Mäsiari si ich nechali, spolu so súkenníkmi, krajčířmi a ševcami zo Spišského Podhradia a Spišských Vlách, najprv potvrdiť spoločným privilegiom od poľského kráľa Žigmunda Augusta dňa 7. marca 1551 a v roku 1604 založili samostatný novoveský cech mäsiarov. V roku 1589 si založili cech kožušníci podľa pravidiel krakovských kožušníkov. Artikuly novoveských kožušníkov v roku 1602 zase prevzali kožušníci v tzv. spiškosobotskom okruhu. V roku 1608 k levočskému farbiarskemu cechu (štatúty si zapožičali zo sliezskej Vratislavy) patrili štyria majstri - jeden bol zo Spišskej Novej Vsi. V Kežmarku v 9-člennom cechu remenárov v roku 1609 boli aj niektorí majstri zo Spišskej Novej Vsi, ale v roku 1635 si vytvorili samostatný cech. Čižmári sa združili v roku 1659. V 17. storočí k najvýznamnejším v meste patrili spojený cech puškárov, hodinárov a ostrohárov založený v roku 1693, ktorý mal 8 členov. Výroba pušiek sa však spomína už v roku 1527, keď sa tu vyrobili prvé pušky známe v celom Uhorsku. Najstarší záznam o výrobcovi pušiek z mesta máme z roku 1563, keď sa v listine Spišskej kapituly kráľovi Ferdinandovi I. spomína novoveský prisažný Anton Bombardierus. Do konca 18. storočia boli hodinári len v štyroch mestách na Slovensku: v Bratislave, Košiciach, Banskej Štiavnici a v Spišskej Novej Vsi. Vnútorne sa delili na veľkých (vežové hodiny a izbové hodiny) a na malých, ktorí robili vreckové hodinky.

Historici odhadujú, že v meste bolo v 16. - 17. storočí najmenej 80 - 100 remeselníkov (A. Špiesz, 1972). Do konca 17. storočia sa v Spišskej Novej Vsi vytvorilo spolu 14 cechov. Pre porovnanie, v Levoči v tomto



Drevoryty remeselníkov v dielni pri práci a cechové znaky kováčov, medikováčov a hodinárov (Repro)

HOSPODÁRSKY ŽIVOT V SPIŠSKEJ NOVEJ VSI (údaje z roku 1758)

Baníci	4 730	Klobučníci	4	Kramári	3	Obuvníci	36	Súkenníci	20
Čižmári	52	Kolári	6	Lanári	3	Olejkári	1	Tesári	11
Debnári	10	Kominári	1	Lekárnici	2	Organári	1	Tkáči	16
Farbiari	11	Košikári	1	Majitelia baní	80	Remenáři	11	Tokári	1
Gombičkáři	7	Kordovanníci	5	Másiari	40	Rukavičkári	1	Pekári	3
Holiči	3	Kotláři	8	Medovníkáři	1	Rybári	4	Zámočníci	4
Hrebenári	3	Kováči	23	Murári	6	Sedláři	1	Zlatníci	6
Hmčári	4	Kožušníci	34	Nožári	4	Sklenári	1		
Ihlári	1	Krajčíři	37	Obchodníci	7	Stolári	1		

Podľa: Z. Kollárová

období bolo 30 cechov a v Kežmarku 21 cechov. Údaje o počte remeselníkov zo spišských zálohovaných miest poznáme až z konca 18. storočia, keď sa znova dostali pod zvrchovanosť Uhorska. Vtedy bolo najviac remeselníkov v Spišskej Novej Vsi, a to 314 (údaje sú z roku 1773).

K zaujímavým remeslám v meste patrili kordovanníci (mali právo vyrábať kordován z koží kôz, capov, teľiat a oviec, kým garbiari, spracovávali najmä volské, kravské, prípadne konské kože) a tokári (za pomoci točoviek, poháňaných nohou vyrábali z dreva alebo rohoviny tyče, kolovrátky, figúrky na šachovú hru, točené časti nábytku a i.). Remeslo tokára nebolo príliš rozšírené, preto majster zo Spišskej Novej Vsi bol členom bratislavského cechu, ktorý mal celouhorskú pôsobnosť (založený bol v roku 1650). K bratislavskému cechu patrili aj opaskári (od roku 1759). K typickým remeslám patrili gombičkáři (vyrábali

Vzor prísahy majstra mäsiarskeho cechu z 23. 11. 1659 (Štátny archív Levoča - pobočka Spišská Nová Ves (Foto: Miloš Fiľa) a truhlica cechu mäsiarov (Foto: Marián Rosa)



Príprava: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Štátny archív MV SR Levoča, Čechy spišských miest zálohovaných Poľsku, odpisy z XVIII. storočia
- Štátny archív MV SR Levoča - pobočka Spišská Nová Ves
- História medicíny. Bratislava: Slovart, 1997, s. 37.
- ILLÉSSY, Ján: Inventár kráľovsko-banského mesta Spišská Nová Ves od r. 1250 do r. 1700. Budapešť 1899.
- KOLLÁROVÁ, Zuzana a kol.: Spišská Belá. Prešov: UNIVERZUM, 2006, s. 89.
- LENGOVÁ, Miriam: Cechový život v Kežmarku v 18. storočí. In: Zborník Z minulosti Spiša, XIV. Zost. I. Chalupecký. Levoča: SDS, 2006, s. 153 – 181.
- MARTINČIAK, František: Medicína na Spiši v rokoch 1412 – 1770. In: Vlastivedný zborník Spiš 3 – 4. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 133 – 250.

Návrh opatrení referenta Spišskej komory Štefana Gosthonyiho v cechovníctve, ktoré schválila kráľovna Mária Terézia a obežníkom zo dňa 8. februára 1761 ich dala na všeobecné vedomie:

- Všetky cechy, ktorým štatúty neudelila kráľovská kancelária, treba zrušiť, odobrať im všetky písomné doklady, zaslať ich na Miestodržiteľskú radu, aby ich ďalej nemohli používať, ba vlastne zneužívať. Treba zabezpečiť, aby cechové štatúty vydávali iba v kráľovskej kancelárii.
- Príslušníkom cechov pozbavených štatútov sa malo nechať nehatene vykonávať remeslo ešte jeden rok.
- Magistrátom miest sa malo oznámiť, že odtiaľ už ani svojim ani cudzím remeselníkom nesmú vydávať cechové štatúty.
- Pokiaľ ide o cechy so staršími kráľovskými privilégiami, ktorých platnosť sa mala zachovať, bolo potrebné pripomenúť, aby sa starali aj o náboženskú výchovu svojich členov a nežiadali vyššie zápisné ako 30 zl.
- Cechom sa malo oznámiť, že za vydanie nových kráľovských privilégii sa budú vyberať len mierne poplatky.
- Magistráty miest a jednotlivé stolice majú i naďalej dozerať na ceny remeselníckych výrobkov a trestať tých, čo ich predávajú.

gombíky z rohoviny, pletené gombíky a šnúry na odevy náročnejšieho meštianstva, tiež parádne chocholce), čižmári (vyrábali čižmy najčastejšie červenej a bledohnej kože, ktorá sa nazývala karmazín alebo satrian - na rozdiel od ševcov (vyrábali obyčajne čierne čižmy so sárami) boli ozdobené ostrohami a inými okrasami. Oblúbení boli kožušníci (v meste pôsobilo až 34 majstrov). Zámočníci vyrábali zámky a kľúče, hlavne zapustené do dverí (Trember, Anfremberger) a tiež zámky visiace (Bettenmacher, Landmacher). Debnári vyrábali z dubových dýh sudy, ale aj kúpacie vane a i., hlavne pre miestny trh. V 16. - 18. storočí nachádzame v meste aj cech sládkov - výrobcov piva, tradíciu malo poľovníctvo a rybárstvo, prekvitalo včelárstvo. Vyrábala sa medovina a sviečky. Medovníkár predával svoje výrobky na púťach a jarmokoch. Z exotických remesiel uvedieme chov spevavých vtákov.

- NOVÁK, Jozef - ŠVEC, Ján: Cechové znaky. Bratislava: Mladé letá, 1975
- PAJDUŠÁK, Matej: Krátky prehľad dejín r. k. Vikariátu nachodaceho sa pod patronátom kr. kor. a banského mesta Iglova. Iglo 1906, s. 43.
- PRIKAZSKÝ, V. st. - PRIKAZSKÝ, V. ml. - PRIKAZSKÁ, M.: K dejinám zdravotníctva Spiša. In: Vlastivedný zborník Spiš 2. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 319 – 333.
- SCHOTT, Heinz: Kronika medicíny. Bratislava: Fortuna Print, 1994, s. 139.
- Slovenský biografický slovník. IV. zv. Martin: MS, 1990, s. 46.
- ŠPIESZ, Anton: Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku. Bratislava: Osveta, 1983, s. 23 – 103.
- ŠPIESZ, Anton: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava: HJ SAV, 1972, s. 26 – 28.